

PANU RAATIKAINEN

TEON TEORIA JA HISTORIALLINEN SELITTÄMINEN

Georg Henrik von Wrightin teos *Explanation and Understanding* (1971) on ”analyttisen hermeneutiikan” klassikko ja epäilemättä yksi kaikkien aikojen tunnetuimpia suomalaisen filosofian tuotoksia. Se keskittyy perinteiseen ihmistieteiden ja luonnontieteiden ykseyden tai erilaisuuden sekä metodologisen monismin (tai ”naturalismin” – sanan yhdessä merkityksessä) problematiikkaan (ks. Raatikainen 2004). Von Wright puolustaa ihmistieteiden erityislaatuisuutta nojaten perinteiseen selittämisen ja ymmärtämisen vastakkainasetteluun, mutta lisää keskusteluun myös omaperäisiä aineksia.

Von Wright asettaa teoksessaan vastakkain kaksi tieteenfilosofian perinnettä, *Galilein perinteen* ja *Aristoteleen perinteen*, sekä näihin liittyvät kaksi erilaista selittämisen tapaa, mekanistis-kausaalisen sekä teleologisen tai finalistisen selittämisen. Edelleen von Wright perinteiseen tapaan tulkitsee kausaalisen selittämisen koostuvan yksittäistapausten alistamisesta yleisten lakien alaisuuteen (”peittävän lain malli”). Finalistiset selitykset sen sijaan nojaavat intentioihin, päämääriin tai tarkoituksiin. Edellinen selitystapa luonnehtii von Wrightin mukaan luonnontieteitä, kun taas jälkimmäinen on hänen näkemyksensä mukaan olemusel-

lista ihmistieteille. Hänen esimerkkinsä ihmistieteellisestä selittämisestä painottuvat historianantutkimukseen.

Von Wright esittää, että inhimillistä toimintaa ei voida selittää kausaalisesti peittävän lain mallin mukaisesti vaan se on ymmärrettävä intentionaalisenä. Intentionaalisen ymmärtämisen malliksi hän esittää ”praktista syllogismia” (ks. alla), joka asettaa toiminnan eräänlaiseen ”loogiseen yhteyteen” uskomusten ja toiveiden kanssa. Tähän ajatukseen perustuu von Wrightin puolustama niin kutsuttu ”loogisen yhteyden argumentti” (myös esim. Melden 1961), joka pyrkii sekin osoittamaan, että ihmistieteille ominainen intentionaalinen ymmärtäminen on laadullisesti erilaista kuin kausaalinen selittäminen: määritelmän mukaan ”humelaisessa” kausaalisuhteessa syy ja vaikutus ovat toisistaan käsitteellisesti riippumattomia, kun taas praktisessa syllogismissa teko on – näin argumentti pyrkii osoittamaan – vahvassa käsitteellisessä riippuvuussuhteessa relevantteihin uskomuksiin ja toiveisiin.

Von Wright siis olettaa perinteiseen tapaan, että luonnontieteellistä kausaalista selittämistä luonnehtii osuvasti peittävän lain malli eli selittämisen subsumptioteoria (tunnetaan myös nimellä ”deduktiivis-no-

mologinen malli”, tai tunnetuimman puolestapuhujansa mukaan ”Hempelin malli”; ks. esim. Niiniluoto 1983. IV, 2.2.). Sen mukaan yksittäinen ilmiö selitetään ”upottamalla” se yleisiin lakeihin:

L_1, \dots, L_n (lait)
 C_1, \dots, C_m (alkuehdot)

 E (selitettävä tapahtuma)

Hempelin mukaan tieteelliset selitykset ovatkin aina nomologisia, toisin sanoen niissä käytetään aina ainakin yhtä lakia.

Yhtäältä von Wright siis sitoo tieteellisen selittämisen – ainakin luonnontieteessä – peittävän lain malliin ja sitä kautta implisiittisesti kausaation säännönmukaisuusteoriaan (ks. alla). Toisaalta von Wright myös puolustaa teoksessaan (kuten häntä aiemmin esimerkiksi Collingwood 1940 ja Gasking 1955) erityistä *manipulatiivista kausaation teoriaa*; toisin sanoen hän analysoi kausaatiota manipuloitavuuden käsitteen avulla: ”p on syysuhteessa q:hun, ja q on vaikutussuhteessa p:hen, jos ja vain jos tekemällä p:n voisimme aiheuttaa q:n, ja estämällä p:n voisimme poistaa q:n tai estää sen toteutumisen”. Herääkin kysymys, eikö von Wright nähnyt kunnolla näiden kahden teorian erillisyyttä. Joka tapauksessa näiden kahden teorian läsnäolo muodostaa von Wrightin esitykseen jonkinlaisen jännitteen.

Oli miten oli, von Wright siis asettaa peittävän lain mallin vaihtoehdoksi ihmistieteissä ”praktisen syllogismin” – kuten hän sitä kutsuu. Se on päätelmä, jonka muoto on seuraava:

Praktinen syllogismi (PS):

X aikoo saada E:n toteutumaan

X ajattelee, että ellei hän tee A:ta nyt, hän ei saavuta E:ta

 Siis X ryhtyy tekemään A:ta, ellei häntä estetä

Von Wrightin mukaan praktinen syllogismi

antaa ihmistieteille ”itsenäisen selitysmallin, joka on selvä vaihtoehto [...] peittävän lain mallille. Yleisesti sanoen, se mitä subsumptioteoreettinen malli on kausaalisille selityksille ja selitykselle luonnontieteessä, käytännöllinen syllogismi on teleologisille selityksille ja selityksille historiassa ja yhteiskuntatieteissä.” (S. 27.)

Von Wright kieltää, että intentio (esimerkiksi X:n aikomus saada E nyt toteutumaan) voisi olla teon syy; toisin sanoen niiden välinen suhde ei ole hänen mukaansa kausaalinen. Hän huomauttaa ensiksikin, että David Humesta (1711–1776) alkaen filosofit ovat erottaneet toisistaan yhtäältä syyn ja vaikutuksen ja toisaalta (loogisen tai käsitteellisen) perusteen ja seurauksen. Edelliset ovat loogisesti riippumattomia toinen toisistaan. Kausaalista suhdetta, joka toteuttaa tämän loogisen riippumattomuuden vaatimuksen suhteen osapuolten välillä, von Wright siis kutsuu ”humelaiseksi” (tämä on yleisempi ajatus kuin Humeen myös usein yhdistetty kausaation säännönmukaisuusteoria). (S. 93.)

Tarkemmin sanottuna von Wright tarkastelee kysymystä, voiko intentio, tai taito tai halu, olla käyttäytymisen *humelainen* syy (s. 93). Von Wright toteaa, että jos suhde on kausaalinen, asiaan täytyy liittyä yleinen laki – ja praktinen syllogismi on tällöin vain peittävän lain mallin mukaisen deduktiivis-nomologisen selityksen verhoiltu muoto. Hän kuitenkin toteaa, ”ettei praktiseen syllogismiin sisälly” mitään lakeja eikä sellaisia myöskään oleteta päättelyn taustalle – esimerkiksi lakeja, jotka liittäisivät tietyn tyyppiset intentiot tietyn tyyppiseen toimintaan tai käyttäytymiseen. Von Wright argumentoi edelleen, ettei praktisen syllogismin johtopäätöstä voida verifioida (eli todentaa) muutoin kuin verifioidamalla premissit ja toisin päin – ja että niiden suhde on näin käsitteellinen eikä (humelaisesti) kausaalinen. (S. 94–, 107–.) Tämä on hänen erityinen versionsa loogisen yhteyden argumentista.¹ (Jo aiemmin mainitun Meldenin (1963) lisäksi erilaisia versioita argumentista ovat esittäneet muiden muassa Anscombe

(1957), Winch (1958) ja Taylor (1964). Näiden aiempien versioiden klassinen kritiikki, johon myös von Wright viittaa, on Stoutland (1970.)

KRIITTISIÄ HUOMAUTUKSIA

Von Wrightin klassikkoteoksen ilmestymisen jälkehen kuluneina neljänä vuosikymmenenä tieteenfilosofian maasto on muuttunut monella tapaa. Von Wright sitoo kausaalisen selittämisen tiukasti peittävän lain malliin. Tieteenfilosofiassa ollaan kuitenkin tänä päivänä yleisesti sitä mieltä, että peittävän lain malli on täysin kestämaton teoria myös selittämislle luonnontieteissä ja ylipäänsä kausaalille selittämislle (ks. tarkemmin Jaakko Kuorikosken ja Petri Ylikosken artikkelit tässä numerossa). Ensiksi se ei kykene erottamaan todella kausaalisesti relevanteja tekijöitä ja pelkkiä satunnaisia korrelaatioita. Toiseksi edes monissa luonnontieteissä (esimerkiksi biologiasa) ei juurikaan esiinny lakeja, mutta silti niissä annetaan koko ajan selityksiä, jotka ovat kaiken järjen mukaan kausaalisia. Von Wright kuitenkin olettaa, että jos yhteys kahden tapahtuman tai asiantilan välillä (esim. intention ja teon välillä) on kausaalinen, siihen täytyy liittyä yleinen laki.

Perinteisesti selittämisen peittävän lain mallia on motivoitu positivistis-empiristisellä (muiden muassa Hume, Mill, Hempel) käsityksellä kausaatiosta: sen mukaan havainnon tasolla voimme tietää ainoastaan, että tietyntyypiset havaittavat tapahtumat esiintyvät säännönmukaisesti tiettyjen toisentyypisten havaittavien tapahtumien jälkeen. Jonkin syvemmän välttämättömän syysuhteen olettamista tapahtumien välille on pidetty luvattomana metafysiikkana.

Kuten edellä todettiin, von Wright kuitenkin esittää toisaalta myös oman, varsin poikkeavan näkemyksen kausaatiosta. Hänen ja eräiden muiden kannattama manipulatiivinen kausaation teoria ei sellaisenaan saavuttanut laajaa hyväksyntää, koska se tulkittiin hyvin ihmiskeskeiseksi; sitä on myös pidetty kehämäisenä. Teorian

on nähty tekevän kausaatiosta hyvin vahvasti ihmisestä riippuvaisen käsitteen: siitä näyttäisi seuraavan, että vain siellä, missä inhimillinen toimija voi manipuloida alku-ehtoja, voi esiintyä kausaatiota. Tuntuu kuitenkin järkevältä ajatella, että esimerkiksi kaukaisten taivaankappaleiden tai historian menneiden tapahtumien välillä on kausaalisia vaikutussuhteita, vaikka ne ovatkin käytännössä ihmisten vaikutuksen ulottumattomissa. Siitä, onko tällainen näivi ihmiskeskeinen tulkinta von Wrightin teoriasta oikeudenmukainen, voidaan kyllä vähintäänkin keskustella.²

Viime aikoina tieteenfilosofiassa on joka tapauksessa saavuttanut yhä kasvavaa suosiota niin kutsuttu ”interventionistinen” teoria kausaatiosta. Se on von Wrightin kannattaman manipulationistisen teorian suora perillinen ja muunnelma. Siihen perustuva selittämisen teoria on myös lupaava ehdokas korvaajaksi peittävän lain mallille tieteellisestä selittämisestä. Teoriaa on tieteenfilosofiassa kehittänyt erityisesti James Woodward (1997, 2000, 2001, 2003); samansuuntaisia ajatuksia ovat esittäneet myös muiden muassa Pearl (2000) sekä Spirtes, Glymour ja Scheines (2000).³ Tämän teorian keskeinen käsite on ”interventio”. Heuristisesti interventioita voidaan ajatella inhimillisen toimijan suorittamina idealisoituina kokeina. Interventionistinen teoria kausaatiosta ei kuitenkaan ole ongelmallisella tavalla ihmiskeskeinen, sillä interventio voidaan määrittellä viittaamatta inhimilliseen toimintaan: myös täysin luonnolliset hypoteettiset interventiot (toisin sanoen interventiot joihin ei liity inhimillistä toimijaa manipuloimassa syytä) ovat mahdollisia (esimerkiksi suuri meteoriitti voisi joissakin tilanteissa olla sellainen).

Sekä von Wrightin manipulaatioteoria (ja manipulaatioteoria yleisemminkin) että nykyaikainen interventioteoriat ovat erityisiä versioita yleisemmästä kontrafaktuaalisesta kausaation teoriasta (ks. Menzies 2008). Tämä teoria eri muunnelmineen perustuu ”entä jos”-tarkasteluihin. Niissä kausaalisuhteita analysoidaan tarkastelemalla

tosiasioiden vastaisia ("kontrafaktuaalisia") vaihtoehtoisia mahdollisia tapahtumakulkuja.

Oletetaan, että A tapahtui, ja B tapahtui. Missä tapauksissa A:ta voidaan pitää B:n syynä, ja missä tapauksissa kyseessä on vain satunnainen korrelaatio? Kontrafaktuaalinen teoria esittää, karkeasti, että A on B:n syy, jos pätee:

Jos olisikin tapahtunut ei-A, olisi tapahtunut ei-B.

Tai hieman toisin sanoin:

Jos A ei olisi tapahtunut, niin myöskään B ei olisi tapahtunut.

Tällaisia ehtolauseita, joiden etujäsen on tosiasioiden vastainen (oletuksenahan oli, että aktuaalisesti tapahtui A), kutsutaan kontrafaktuaalisiksi ehtolauseiksi.

Interventionisessa kausaation teoriassa tarkastelut perustuvat erityisesti seuraavan tapaisille kontrafaktuaalisille ehtolauseille:

Jos joku interventio olisi estänyt A:n tapahtumisen, myöskään B ei olisi tapahtunut.

Tieteenfilosofiassa ja kausaation teoriassa valtaa myös alaa käsitys, että kausaaliväittämät eivät kuvaa mitään yksikertaista ja absoluuttista suhdetta kahden tapahtuman välillä. Kausaaliväittämiin sisältyy tosiasia (vaikkakin usein implisiittisesti) *kontrastiivinen luokka* sekä syyllä että vaikutukselle. Toisin sanoen kausaaliväittämät vertailevat vaihtoehtoja oletetulle syyllä ja vaikutukselle (ks. esim. Hitchcock 1996; Ylikoski 2007). Myös interventionistinen teoria kausaatiota pitää sisällään tämän ajatuksen.

Esimerkiksi A:ta ja B:tä koskeva kausaalinen arvostelma saisi, kontrastit eksplisiittisesti ilmaistuna, vaikkapa seuraavanlaisen muodon:

Se että tapahtui A (eikä A*) aiheutti sen, että B tapahtui (sen sijaan että B*)

Kontrastiivisessa luokassa voi toki olla, ja usein onkin, useampia A:n (tai B:n) vaihtoehtoja – asiantiloja jotka ovat yhteensopimattomia A:n (B:n) kanssa. On tärkeää huo-

mata, että kontrastit voidaan valita monin eri tavoin, kiinnostuksistamme ja taustaoletuksistamme riippuen, ja toisilla valinnoilla A voi olla B:n syy, ja silti toisilla kontrastien valinnoilla A voi olla olematta B:n syy. Kausaaliset arvostelmat ovat siis tässä mielessä suhteellisia. Toisaalta kun kontrastiluokat on kerran valittu ja kiinnitetty, on silti objektiivinen, maailmasta riippuva tosiasia, päteekö tarkasteltujen tapahtumien välillä kausaalisuhte vai ei.

SELITTÄMINEN HISTORIASSA JA YHTEISKUNTATIETEISSÄ

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen

Tarkastellaan ensiksi von Wrightinkin esimerkkinä tarkastelemaa historiallista tapahtumaa, ensimmäistä maailmansotaa. Selitettävä tapahtuma, eli *explanandum*, on tässä tapauksessa maailmansodan puhkeaminen. On luonnollista kysyä, oliko Itävallan kruununprinssin murha sen syy? Toisin sanoen tarjottu selittävä tekijä, eli *explanans*, on Sarajevon laukaukset. Von Wright myöntää, että ainakin *explanandum* ja *explanans* ovat loogisesti erillisiä. (S. 139.)

Von Wright korostaa, että tässä oletetun syyn ja vaikutuksen välillä on ketjun osia, jotka täytyy tuntea yhteyden ymmärtämiseksi. Esimerkiksi kruununprinssin murhan jälkeen Itävalta-Unkari esitti Serbialle listan vaatimuksia (jotka olivat jokseenkin mahdottomia toteuttaa), ja koska niihin ei suostuttu, Itävalta-Unkari julisti sodan Serbialle. Venäjä asettui puolestaan tukemaan Serbiaa, ja Venäjällä suoritettiin liikekannallepano. Von Wrightin mukaan nämä ketjun osat ovat motiiveja toisille teoille, ja näin praktisten päätelmien premissejä. (S. 140.)

Von Wright siis myöntää, että tässä esimerkissä historiallinen tapahtuma ja sen selitys todellakin ovat "loogisesti" erillisiä. Hän kuitenkin lisää, että ne kytkee yhteen – ei joukko yleisiä lakeja vaan – joukko singulaarisia lauseita, jotka muodostavat praktisten päätelmien premissejä. Sarajevon laukausten kutsuminen sodan syyksi

on von Wrightin mielestä aivan oikeellista sanan ”syy” käyttöä – kunhan muistetaan, ettei tässä puhuta humelaisista syistä eikä lakipohjaisista yhteyksistä. Selityksen kutsuminen ”kausaaliseksi” on hänen mukaansa myös paikallaan, kunhan sitä ei yhdistetä selittämiseen peittäävillä laeilla. (S. 142.)

Von Wright kuitenkin pitää parempaana kutsua tällaista selitystä, jolla on muoto ”tämä tapahtui, koska ...”, ”kvasi-kausaaliseksi”. Tällainen selitys ei hänen mukaansa ole aidosti kausaalinen, koska selityksen pätevyys ei riipu minkään yleisen lain totuudesta. Toisaalta se ei ole myöskään teleologinen. (S. 142.) Von Wright kokee tämän rajoitetumman kielenkäytön käytännöllisesti tarkoituksenmukaiseksi, jotta erot pysyisivät selvinä. Hän toteaa, että se, mikä ihmistieteissä näyttää kausaalilta selityksiltä, on yleensä kvasi-kausaalista. (S. 153.)

On hyvä huomata, että von Wright näyttäisi tässä yhteydessä esittävän loogisen yhteyden argumenttia vahvemman väitteen: Vaikka kahden tapahtuman välillä ei ole loogista yhteyttä, niiden suhde ei silti ole varsinaisesti kausaalinen, jos niitä välittää (ehkä muunlaisten asioiden ohella) praktinen syllogismi. Jää kuitenkin varsin epäselväksi, miksi näin pitäisi olla.

Totesin edellä, että kausaalisuhteita tulisi selvittää kontrafaktuaalisten tarkastelujen avulla eikä epätoivoiseksi tehtäväksi osoittautuneella yleisten lakien etsiskelyllä. Richard Ned Lebow on puolustanut voimakkaasti kontrafaktuaalisten tarkastelujen käyttöä erityisesti kansainvälisen politiikan ja historian tutkimuksessa (Lebow 2010; ks. myös Nolan 2011). Hän tarkastelee suhteellisen yksityiskohtaisesti muun ohessa von Wrightinkin esimerkkinä käyttämää ensimmäisen maailmansodan puhkeamista. Lyhyesti, ja monia yksityiskohtia sivuuttaen, näyttää siltä, että seuraava kontrafaktuaalinen ehtolause pitää paikkansa:

Jos Sarajevon murhaa ei olisi tapahtunut, Itävalta-Unkari ei olisi esittänyt uhkavaatimusta Serbialle, Venäjä ei olisi toteuttanut liikekannallepanoa ja niin edelleen.

Interventionistisessa teoriassa tämä muuntuisi kontrafaktuaaliseksi tarkasteluksi siitä,

mitä olisi tapahtunut, jos jokin hypoteettinen interventio olisi estänyt murhan.

Näin ollen kruununprinssin murhaa voidaan pitää sodan syynä sanan täydessä merkityksessä, eikä vain jonkinlaisena kvasi-syynä. Syytä ja vaikutusta hallitsevan yleisen lain vaatiminen vain on väärä lähestymistapa kysymykseen siitä, olivatko Sarajevon laukaukset kausaalisesti relevantti tapahtuma ensimmäisen maailmansodan puhkeamisessa. (Toisaalta tällaisten kontrafaktuaalisten ehtolauseiden paikansapitävyyden arviointi kyllä tietysti perustuu moninaisiin taustalla oleviin (usein varsinaisia lakeja löyhempiin) säännönmukaisuuksiin.)

Nuijasota 1596–1597

Ensimmäinen maailmansota ja jo sen pelkkä syttyminen on varsin monimutkainen tapahtumaketju, josta on kirjoitettu valtavasti ja esitetty monenlaisia tulkintoja. On ehkä hyödyllistä tarkastella vielä hieman tarkemmin toista, yksinkertaisempaa ja helpommin hallittavaa historiallista esimerkkiä. Olen valinnut sellaiseksi nuijasodan ja sen syttymisen. Se on pitkään ollut yksi suomalaisten historiantutkijoiden keskeisiä tutkimuskohteita ja kiistanaiheita.⁴ Nykyaikaiset tulkinnat siitä näyttäisivät kuitenkin olevan suhteellisen yksimielisiä ainakin tapahtumainkulun yleisistä piirteistä, vaikka painotuserojakin ymmärrettävästi löytyy. (Olen käyttänyt lähteinä erityisesti teoksia Ylikangas 1977 ja Lappalainen 2009; ks. myös Katajala 2002.)

Nuijasota kesti kolmisen kuukautta talvella 1596–97. Sen näyttämönä oli nykyinen Suomi, joka oli tuolloin osa Ruotsin kuningaskuntaa. Konfliktissa olivat vastatusten talonpojat ja aateliston johtama sotaväki, ja se päättyi talonpoikien veriseen tappioon. Selkkauksen taustalla oli nuoren kuninkaan Sigismundin ja tämän sedän Kaarle-herttuan välinen valtataistelu. Kolmas mahtihahmo oli Suomen puolella vaikuttanut Klaus Fleming, valtaneuvos, Suomen ja Viron käskynhaltija, yliamiraali ja valtakun-

nanmarski. Hän hallitsi Suomea käytännöllisesti katsoen itsenäisenä sotilasdiktaattorina. Fleming tuki valtataistelussa kuningas Sigismundia.

Nuijasodan taustalla olivat pitkään jatkuneen Ruotsin ja Venäjän välisen sodan, ”Pitkän vihan” (1570–1595) aiheuttamat sotarasitukset ja erityisesti niin sanottu ”linnaleiri”: alun perin sotaväki majoitettiin sotaretkien väliajoilla ja erityisesti talvisin kruunun ja aatelisten linnoihin, linnoituksiin ja varakkaisiin taloihin. Tarpeen lisääntyessä linnaleiri muuttui sotaväen elatusvelvollisuudeksi talonpojille. Linnaleiriin liittyi paljon väärinkäytöksiä: talonpojilta perittiin aivan liian suuria elatusmaksuja, käytettiin kohtuuttomasti kyydityksiä ja muita etuja, sotilaat saattoivat käyttäytyä majoituksessa kuin vihollismaassa ja ryöstää talonpoikia ilman mitään rangaistusta. Mirkka Lappalaisen sanoin ”pahimmillaan linnaleiri oli silkkaa ryöstelyä. Kaikkein eniten talonpojat vihasivat väkivaltaista tapaa, jolla linnaleirimaksuja perittiin.” Rasitus kohdistui nimen omaan suomalaisiin talonpoikiin.

Sota Venäjän kanssa kuitenkin päättyi Täyssinän rauhaan 11.maaliskuuta 1595. Tästä huolimatta Fleming jatkoi vahvojen sotajoukkojen ylläpitämistä ja linnaleiriä. Lappalaisen mukaan tässä ”ainoa tarkoitus oli estää herttuan valtapyyteet”. Linnaleirin jatkuminen sai talonpojat lähettämään valtuuskunnan – vaikka Fleming oli nimenomaisesti jyrkästi kieltänyt kaiken tällaisen hänet ohittavan suoran yhteydenpidon Tukholmaan – valitusmatkalle Tukholmaan Kaarle-herttuan luo elo-marraskuussa 1596. Matka ei kuitenkaan tuottanut toivottua tulosta, ja pian tämän jälkeen alkoi aseellinen kapina. ”Myös Täyssinän rauhan jälkeen Fleming lähetti sotajoukot linnaleiriin ympäri maata, ja pohjalaiset saivat niskoilleen satoja uplantilaisia ja skottilaisia sotilaita. Se oli pohjalaisille viimeinen pisara.” (Lappalainen 2009, s. 161.)

Talonpojat olivat siis olleet vastentahdoisesti valmiita veroihin ja linnaleiriin niin kauan kun Venäjän kanssa oltiin sodassa – se että Fleming jatkoi näitä rauhan sol-

mimisen jälkeenkin selittää, miksi kapina alkoi juuri vuonna 1596 eikä esimerkiksi joskus aikaisemmin. Juuri tässä on ratkaiseva ero: jos Fleming olisi rauhan synnyttyä lopettanut vahvan armeijan ylläpitämisen ja linnaleirin, mitään nuijasotaa ei olisi kaikkella todennäköisyydellä syttynyt. Nuijasodan puhkeamiselle voidaan näin antaa tähän kontrafaktuaaliseen tarkasteluun perustuva kausaalinen selitys: sen syynä oli, että linnaleiri jatkui vielä rauhan solmimisen jälkeenkin.

Myös nuijakapinan täsmällisempi puhkeamisen ajankohta nimen omaan marraskuun lopussa vuonna 1596 voidaan sekin selittää: pettymykseksi muodostuneelta valitusmatkalta marraskuussa palaamaan joutuneet pohjalaiset talonpoikien edustajat pelkäsivät Flemingin julmaa kostoja. He näkivät aseisiin tarttumisen ainoana vaihtoehtona. Tämä selittää, miksi aseellinen kapina puhkesi juuri marraskuussa 1596.

Heikki Ylikangas kirjoittaa:

[...] pohjalaisten valtuutettujen tilanne oli todella keho. Pohjanmaalta valui synkkiä viestejä. Herttuan kesäistä suojelukirjetä vieneet miehet oli vangittu [...] kaikki osoitti Flemingin vähentymätöntä voimaa ja enteili kostoja niille, jotka tuota voimaa uhkasivat. (Ylikangas 1977, s. 130–31.)

Hän jatkaa:

Liikuttaessa aivan välittömien tapahtumien tasolla voimme todeta, että nuijasodan aiheutti Ruotsista turhaan aseellista apua hakeneiden talonpoikien halu ehkäistä Flemingin taholta uhkaavat ankarat rangaistukset. Tuo pyrkimys pakotti tekemään päätöksen linnaleirien maksamisen lopettamisesta ja aseellisesta puolustautumisesta heti, kun valtuutetut olivat palanneet maakuntaan. Tästä syystä kapina syttyi marraskuun 25. päivänä 1596. (Ylikangas 1977, s. 135.)

Myös Lappalainen toteaa: ”Ruotsista palanneet talonpojat pelkäsivät syystäkin Flemingin kostoja” (Lappalainen 2009, s. 167).

Asetettua kysymystä voidaan jälleen arvioida kontrafaktuaalisesti: mikäli talonpoikien edustajat olisivat (aktuaalisen tilan-

teen vastaisesti) uskoneet voivansa jatkaa elämäänsä valitusmatkan jälkeen entiseen malliin, levottomuudet eivät olisi todennäköisesti puhjonneet – ainakaan juuri tuolloin ja juuri tapahtuneella tavalla. Näin kotiin palanneiden talonpoikien edustajien pelko, että Fleming kostaa heille, ja näin usko, ettei heillä ole enää mitään menetettävää, olivat kausaalisesti vastuussa siitä, että nuijasota syttyi nimenomaan marraskuun lopulla vuonna 1596. Nuijasodan syyttymistä voidaan siis hyvin selittää kausaalisesti. Erityisesti jälkimmäisessä tarkastelussa siinä on vieläpä mukana intentionaalisia tekijöitä, nimittäin talonpoikien edustajien uskomukset. Se ei mitenkään estä selitystä olemasta kausaalinen.

Nuijasota tarjoaa hyvän todellisen esimerkin kausaalisten selitysten kontrastisidonnaisuudesta. Ei ole järkevää pyrkiä löytämään mitään yhtä absoluuttista syytä nuijasodalle. Sen sijaan voidaan hakea erilaisia nuijasodan syyttymiselle kausaalisesti relevantteja tekijöitä (jotka tavallaan kaikki ovat osaltaan sen syitä ja selittäviä tekijöitä) suhteessa eri tavoin asetettuihin kontrasteihin.

Tutkija voi esimerkiksi kysyä, miksi / mikä oli syynä sille, että:

–*Suomessa* (eikä esimerkiksi Ruotsissa tai Virossa) puhkesi aseellinen kapina vuonna 1596?

–*Pohjanmaalta* lähti liikkeelle aseellinen kapina marraskuussa 1596 (eikä esimerkiksi Savosta tai Hämeestä)?

–kapina alkoi vuonna 1596 (eikä vaikkapa 1592 tai 1587)?

–kapina alkoi *marraskuussa* 1596 (eikä esimerkiksi elokuussa 1596 tai maaliskuussa 1597)?

Eri tavoin asetetut kontrastit johtavat tarkastelemaan erityyppisiä syitä selityksinä näihin kysymyksiin. Kahta viimeistä onkin jo sivuttu edellä alan tutkimuskirjallisuuden valossa. Sekä Ylikangas (1977, s. 92) että Lappalainen (2009, s. 160–1) tarkastelevat nimenomaisesti myös kysymystä siitä, miksi kapina lähti liikkeelle juuri Pohjanmaalta,

ja Katajala (2003) on jopa kokonaan omistettu tälle kysymykselle. Ratkaisevat erot ja merkitykselliset kausaaliset tekijät ovat toiset kuin joillakin muilla kontrasteilla. Ja talonpojat nousivat kapinaan juuri Suomessa luonnollisesti siksi, että linnaleiri lankesi nimenomaan suomalaisten talonpoikien kannettavaksi – Ruotsin ja Viron talonpoikiin ei kohdistunut mitään vastaavaa räsitusta.

VIELÄ PRAKTISESTA PÄÄTELMÄSTÄ

Praktisen päätelmän – niin kuin von Wright sen esittää – johtopäätös on muotoa:

Siis X ryhtyy tekemään A:ta, ellei häntä estetä

tai jopa (von Wright paranteli muotoilua moneen otteeseen; tämä on hänen praktisen päätelmän ”lopullisesta muotoilustaan”, s. 107):

Siis, ei myöhemmin kuin X uskoo, että ajanhetki t’ on koittanut, X ryhtyy tekemään A:ta, ellei hän ole unohtanut ajankohtaa tai häntä estetä.

Ihmistieteissä selitettävä asia on kuitenkin yleensä joku teko tai tapahtuma, ei jonkun tekemisen aloittaminen. Erityisesti historian tutkimuksen selitettävänä asioina ovat usein kokonaiset tapahtumat, joilla on yleensä ajallinen kesto: nuijasodan tai ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen ja niin edelleen. Praktinen syllogismi ei voi yksin selittää tällaisia laajoja tapahtumia, eikä praktinen syllogismi näin voi toimia ihmistieteiden yleisenä selittämisen mallina.

Vaikka ihmistieteellinen selitys nojaisikin osaltaan praktiseen syllogismiin, se ei osoita, että selitys ei ole kausaalinen. Loogisen yhteyden argumentti on joka tapauksessa epäpätevä: myös selkeästi kausaalisia suhteita ja niiden osapuolia voidaan kuvata tavoilla, joissa niiden välillä on tiivis käsitteellinen, eräänlainen ”looginen” suhde. Tämä riippuu olennaisesti siitä, että yhtä ja samaa tapahtumaa voidaan kuvata monin eri tavoin⁵; esimerkiksi:

E saa aikaan (kausaaliset) vaikutuksensa

E:n aiheutti sen syy

Oireiden syynä on taudinaiheuttaja

Uhrin menehtymisen aiheutti kuolinsyy

Kaikissa näissä tavoissa kuvata syytä ja vaikutusta niiden välille syntyy kielellisten kuvausten tasolla vahva käsitteellinen, ”looginen” yhteys. Se ei millään tavalla estä sitä, että tapahtumien välillä vallitsee kausaalinen suhde.

HISTORIAN EPÄTÄYDELLISYYS

Von Wright esittää myös, että täydellistä selontekoa historiallisesta menneisyydestä ei koskaan saavuteta. Tämän voi tulkita eri tavoilla. Monissa tapauksissa tämä pätee varsin triviaalisti siinä mielessä, että historiallisessa aineistossa on yleensä paljon aukkoja, eikä se kykene ratkaisemaan kaikkia mahdollisia kysymyksiä. Emme esimerkiksi varmaan-kaan saa koskaan tietää, aivastiko Klaus Fleming 3. joulukuuta 1596 täsmälleen 7 kertaa vai ei. Historialliset lähteet eivät vain kerta kaikkiaan riitä vastaamaan tähän ja lukematomiin muihin kysymyksiin.

Von Wrightilla on kuitenkin mielessä jotain mielenkiintoisempaa. Hän kirjoittaa: ”Historioitsijan pyrkimys ymmärtää ja selittää viimeaikaisempaa menneisyyttä johtaa hänet liittämään aiempaan menneisyyteen roolin tai merkityksen, jota sillä ei ollut ennen kuin myöhemmät tapahtumat tapahtuivat.” Koska emme tiedä, mitä tulevaisuus

tuo tullessaan, emme voi siis tietää täysin myöskään nykyisen ja menneen ominaisuuksia. (S. 155.)

Von Wright toteaa, että tätä historiallisen tutkimuksen piirrettä, jossa sama menneisyys kaivetaan esiin yhä uudestaan, kutsutaan joskus menneisyyden uudelleenarvioimiseksi. Tämä voi kuitenkin johtaa harhaan ja luoda mielikuvan, että kyseessä ovat historioitsijan makumieltymykset ja preferenssit – se mitä historioitsija sattuu pitämään tärkeänä ja arvokkaana. Varmasti historian-tutkimuksessa voi olla tällaisiakin piirteitä, mutta von Wrightin mukaan uuden merkityksen liittämässä menneisyyden tapahtumaan ei ole olennaisesti kyse subjektiivisesta uudelleenarvioimisesta vaan selittämisestä, jolla on periaatteessa objektiiviset korrektyuden kriteerit. Menneisyyttä koskevaa väitettä, esimerkiksi että tietty tapahtuma X teki mahdolliseksi myöhemmän tapahtuman Y, ei voida täydellisesti verifioida. Se on silti tosiasioihin perustuva väite (s. 156).

Yksi mahdollinen ja mielenkiintoinen tulkinta tästä ajatuksesta, tai yksi sen erityistapaus, voisi omasta mielestäni olla seuraava: olen edellä todennut, että kausaaliset selitykset nojautuvat aina erilaisiin kontrastituokkiin, ja kontrastit on aina mahdollista valita eri tavoin. Erityisesti jonkin uuden tapahtuman selittäminen saattaa johtaa meidät tarkastelemaan jotain menneisyyden tapahtumaa aivan uudenlaisten kontrastien näkökulmasta, ja näin se saatetaankin nähdä aivan eri valossa kuin aikaisemmin.

viitteet

1. Von Wrightin verifioitavuuteen perustuvaa lähestymistapaa on arvostelu myös erityisesti tästä; ks. esim. Tuomela 1977.
2. Ks. Jaakko Kuorikosken kirjoitus tässä numerossa. Von Wright oli vähintäänkin tietoinen tästä ongelmasta ja pyrki välttämään sen.
3. Teoriaa on esitelty hieman tarkemmin suomenkielellä kirjoituksessa Raatikainen 2007. Ks. myös Jaakko Kuorikosken kirjoitus tässä numerossa sekä Kuorikoski 2006 ja 2007.
4. Hyvä lyhyt katsaus erilaisiin tulkintoihin Nuijasodasta on luku ”Satavuotinen Nuijasota” teoksessa Katajala 2002, s. 191–9.
5. Ks. Davidson 1963. Tarkastelen Loogisen yhteyden argumenttia hieman tarkemmin kirjoituksessani Raatikainen 2011.

- Anscombe, G.E.M. (1957). *Intention*, Basil Blackwell, Oxford.
- Collingwood, R.G. (1940). *An Essay on Metaphysics*, Clarendon Press, Oxford.
- Davidson, Donald (1963). "Actions, Reasons and Causes", *Journal of Philosophy* 60, 685–700.
- Gasking, Douglas (1955). "Causation and Recipes", *Mind* 64, s. 479–487.
- Hitchcock, Christopher (1996). "The Role of Contrast in Causal and Explanatory Claims", *Synthese* 107, s. 395–419.
- Katajala, Kimmo (2002). *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1150–1800*. SKS, Helsinki.
- Kimmo Katajala (2003). "Miksi nuijasota syytti Pohjanmaalla?", *Tieteessä Tapahtuu* 3/2003, 12–17.
- Kuorikoski, Jaakko (2006). "Syyt ja vaikutukset kvantitatiivisessa liiketaloustieteellisessä tutkimuksessa." Kristina Rolin, Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila & Elina Henttonen (toim.) *Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia*. Gaudeamus, Helsinki, s. 88–110.
- Kuorikoski, Jaakko (2007). "Vain tekemällä saa aikaan. Huomioita kausaalaisesta pluralismista." Heta Gylling, Ilkka Niiniluoto & Risto Vilkkö (toim.) *Syy*. Gaudeamus, Helsinki, s. 189–199.
- Lappalainen, Mirkka (2009). *Susimessu: 1590–uvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa*. Siltala.
- Lebow, R.N. (2010). *Forbidden Fruit. Counterfactuals and International Relations*. Princeton U.P.
- Melden, Abraham I. (1961). *Free Action*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Menzies, Peter (2008). "Counterfactual Theories of Causation", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2009 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2009/entries/causation-counterfactual/>>.
- Niiniluoto, Ilkka (1983). *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Otava, Keuruu.
- Nolan, Daniel (2011). "Why Historians (and Everyone Else) Should Care about Counterfactuals", *Philosophical Studies* (ilmestyy).
- Pearl, Judea (2000). *Causality*, Cambridge University Press, New York.
- Raatikainen, Panu (2007). "Reduktionismi, alaspäinen kausaatio ja emergenssi", *Tiede & Edistys* 4/2007, s. 284–296.
- Raatikainen, Panu (2011). "Selittäminen ja ymmärtäminen. Nyt!", teoksessa Helena Siipi et al. (toim.) *Ymmärrys* (ilmestyy).
- Spirtes, Peter, Clark Glymour & Richard Scheines (2000). *Causation, Prediction, and Search*, 2nd ed. MIT Press, New York.
- Stoutland, F. (1970). "The Logical Connection Argument", *American Philosophical Quarterly Monograph* 4 (1970), s. 117–129.
- Taylor, Ch. (1964). *The Explanation of Action*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Tuomela, Raimo (1977). *Human Action and its Explanation*. Reidel, Dordrecht.
- von Wright, Georg Henrik (1971), *Explanation and Understanding*, Cornell University Press, Ithica.
- P. Winch (1958). *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Woodward, James (1997), "Explanation, Invariance, and Intervention", teoksessa *PSA 1996*, volume 2, s. 26–41.
- Woodward, James (2000). "Explanation and Invariance in the Special Sciences", *British Journal for the Philosophy of Science* 51, s.s. 197–254.
- Woodward, James (2003). *Making Things Happen: A Theory of Causal Explanation*. Oxford University Press, New York.
- Woodward, James (2008). "Causation and Manipulability", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/causation-mani/>>.
- Ylikangas, Heikki (1977). *Nuijasota*. Otava, Helsinki.
- Ylikoski, Petri (2007). "The Idea of Contrastive Explanandum", teoksessa J. Persson & P. Ylikoski (eds.) *Rethinking Explanation*. Boston Studies in the Philosophy of Science 252, Part I, Springer, Boston, s. 27–42.